

higher productivity. Human capital theory suggests that it should do so.

HOWARD DICK, UNIVERSITY OF MELBOURNE/
UNIVERSITY OF NEWCASTLE

Werkman, Paul, Woude, Rolf van der (eds.), **Wie in de politiek gaat, is weg? Protestantse politici en de christelijk-sociale beweging** (Passage Reeks 34; Hilversum: Verloren, 2009, 366 blz., ISBN 978 90 8704 105 2).

Het aardige van deze gelegenheidsbundel (100 jaar Christelijk Nationaal Vakverbond) zit hem in de lezenswaardige levensschetsen van tien protestantse politici en de interessante verhandeling over de rol van het persoonlijke in de politiek. De redacteurs maken een onderscheid tussen organisaties in het maatschappelijke middenveld en de parlementaire en Haagse politiek. Ze vragen zich af of politici wegdrijven van 'hun oude strijdmakers als ze eenmaal op het pluçe zitten' (7), waarbij kennelijk ook de parlementszetels al tot het pluçe worden gerekend. Dit verwijt kregen Christiaan Smeenk en Jan Schouten, twee antirevolutionaire Kamerleden met wortels in de christelijk-sociale beweging, in de jaren twintig te horen vanuit hun christelijke vakcentrale. Hoe de keuze van de tien politici heeft plaatsgevonden, is mij niet helemaal duidelijk. Geordend naar geboortjaar tussen 1834 en 1930 worden uiteenlopende figuren beschreven als de Friese antirevolutionair van het eerste uur en onderwijsdeskundige Walle Oppedijk, de predikant en onderwijshervormer J.Th. de Visser, minister van Landbouw, Nijverheid en Handel A.S. Talma, de boerenvoorman en burgemeester van Nieuwer-Amstel Antonie Colijn (broer van Hendrik), de ondernemende burgemeester van Amsterdam Willem de Vlucht, de vakbondsman, journalist en politicus Christiaan Smeenk, de boerenleider en minister-president Barend Biesheuvel, maatschappelijk werkster en Kamerlid Hannie

van Leeuwen (de enige vrouw in het gezelschap), de ondernemer en minister van Economische Zaken Koos Andriessen en de vakbondsman en staatssecretaris/minister van Sociale Zaken Louw de Graaf.

De leesbare biografieën, voorzien van fraaie illustraties, geven een beeld van deze personen en hun maatschappelijke en politieke activiteiten en bevestigen dat terecht komen in de landelijke politiek een afstand tot de oorspronkelijke groeperingen schept. Het is juist om hierbij termen als maatschappelijk middenveld en 'civil society' te gebruiken voor die organisaties die maatschappelijke activiteiten met een politieke dimensie ondernemen, omdat deze macht, ideeën en mensen aan de politiek leveren en omgekeerd adressanten zijn van overheidspolitiek. Maar of anno 2009 de hele 'civil society' met een identiteitscrisis kampt, zoals de redacteurs stellen (7), betwijfel ik. Nog steeds geldt dat politiek bedrijven op landelijk niveau wat anders is dan actief zijn in een van de vele maatschappelijke organisaties.

De beschouwing over het persoonlijke in de politiek en het daarbij horende slothoofdstuk zijn van de hand van redacteur Rolf van der Woude. Hij zet uiteen dat politici en openbare bestuurders een ambt bekleden, waarbij zij persoonlijke en andere specifieke belangen opzij moeten zetten voor de publieke zaak en het algemeen belang. De vraag in de schetsen is daarom hoe deze politici dat deden. Het sterkste voorbeeld van verandering in dit verband levert Biesheuvel. Als Kamerlid verdedigde hij direct de belangen van zijn boeren en tuinders, maar als minister kwam hij tegenover zijn eigen organisaties te staan, omdat hij gebonden was aan de in de regering overeengekomen begrotingsdiscipline. Aan deze opstelling moest hij duidelijk wennen.

In zijn inleidende beschouwing werkt Van der Woude een zinnige typologie van politieke roloriëntaties en het persoonlijke element uit, met staatsman/parlementariër, partijganger, buitenstaander en advocaat als mogelijkheden en persoonlijke factoren, zoals talenten,

karaktereigenschappen en eigenaardigheden, als extra dimensie. Deze typologie combineert hij met de laatste twee tijdvakken uit de indeling van de negentiende en twintigste eeuw van C.A. Davids. De ene periode is die van het liberale project van omstreeks 1850 tot 1914, waarin de Nederlandse eenheidsstaat werd uitgebouwd met aandacht voor nationale gevoelens van burgerschap, een liberalisering van de economie en een beginnende democratisering van de politiek. De andere periode is die van het verzuilingsproject (van omstreeks 1900 tot 1990), met als kenmerken verzuilde organisaties, verzorgingsstaat, sociaal partnerschap en 'ingroei' in internationale verbanden. Vervolgens werkt Van der Woude de relatie tussen staat en maatschappelijk middenveld uit, met typologieën van belangenorganisaties en politieke partijen. Zijn hoofdstuk wordt gevolgd door een interessante beschouwing van de algemene verschuivingen in de politiek en de politieke representatie in Nederland tussen 1875 en 1975 door Bernard van den Braak. Het boek verdient alleen al aandacht vanwege deze twee beschouwingen over de samenhang tussen het karakter van maatschappelijke organisaties, politieke partijen en het politieke bestel en de rol van individuen daarin.

Wat mij bij het lezen van de biografieën tegenviel, was dat ik aan het eind van elke biografie een slotbeschouwing verwachtte waarin met hulp van de door Van der Woude opgestelde typologieën de centrale vraag werd beantwoord, maar dit bleek niet het geval. Nu blijven de in deze levens relevante elementen over de ontwikkeling van middenveld naar politiek te impliciet. Zij worden pas samengevat in het slothoofdstuk van Van der Woude, dat vanwege het gedetailleerde model echter slechts een betrekkelijk algemene conclusie kent met zeven personen in het kwadrant van 'staatsman/parlementariër' en vijf in dat van 'advocaat' (Biesheuvel komt in beide voor). Echter, de schetsen zelf en de twee beschouwingen zijn genoeg redenen om het boek uit de kast te trekken.

Slaa, Robin te, Klijn, Edwin, **De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935** (Amsterdam: Boom, 2009, 938 blz., ISBN 978 90 8506 813 6).

Met *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging* hebben Robin te Slaa en Edwin Klijn een titanenwerk achter de rug. In hun meer dan 900 bladzijden tellende boek ontleden ze de partij van Anton Mussert tijdens haar eerste vier jaren.

In 1935 haalde de NSB bij de Provinciale Statenverkiezingen 7,9 procent van de stemmen, wat ongezien was voor een debuterende partij. In slechts vier jaar tijd was de NSB van een achterkamerpartijtje uitgroeide tot een geduchte politieke tegenstander die voor onrust zorgde in het democratische kamp. Daarmee hadden ze de andere – niet meer dan marginale – fascistische partijtjes ver achter zich gelaten. Robin te Slaa en Edwin Klijn gaan in dit boek na waarom de NSB in die eerste jaren zo succesvol was.

Vanaf haar ontstaan in 1931 schipperde de NSB tussen het Italiaanse fascisme en het Duitse nazisme. Want hoewel het nationaalsocialisme expliciet in haar naam voorkomt, was de partij zeker in de beginperiode erg gericht op het Italiaanse voorbeeld. Zo bezat het programma van de NSB oorspronkelijk geen raciaal karakter en werd uitdrukkelijk een niet-antisemitische houding aangenomen. Hierdoor had de NSB zelfs Joden in haar rangen. Deze schijnbaar verdraagzame houding strookte echter niet altijd met de achterban, die zich meer en meer met het Duitse nazisme identificeerde. De NSB kreeg daardoor ook steeds meer een antisemitisch karakter.

Ondanks het ontbreken van een harde antisemitische lijn in de ideologie van de NSB, ontkrachten Te Slaa en Klijn de gangbare these dat de partij in haar beginperiode gematigd was. De ongelijkheid der mensen was een standpunt dat reeds in het begin aanwezig was in de ideologie van de NSB en de fundering moest zijn voor de invulling van de staatsmacht. Die radicaliteit toonde zich